

فن زری بافی در ایران

دکتر عیسی بهنام
استاد، دانشگاه تهران

باور نمی‌کردم که پدران ما در ۲۵۰۰ سال قبل مساکن خود را با قالی فرش می‌کردند. وقتی صحبت از قالی مکشوف در پازیریک به میان آمد تصور می‌کردم مقصود گلیم است. در واقع گلیم فقط تار و پود دارد ولی قالی علاوه بر تار و پود شامل گره‌هایی از پشم یا ابریشم است که آنرا بصورت مخمل می‌نمایاند و نقش‌های زیبای آنرا بوجود می‌آورد. در لنینگراد وارد تالارهایی شدم که قالی‌های پازیریک در آن نهاده شده بود، به چشم خود دیدم که واقعاً قالی هستند نه گلیم، و علاوه بسیار زیبا هستند، زیبایی و مرغوبیت جنس آنها نشان میداد مردمی که آنها را بافته‌اند قرن‌هاست به هنر قالی‌بافی آشنایی دارند. قبری که این قالی در آن پیدا شد کاملاً سالم، در زیر خاک یخ باقی مانده. این قبر با تیرهای قطوری ساخته شده بوده، که فاقد پوشیدگی یا کرم‌خوردگی بوده است و در حدود چهار متر طول و ۲/۵ متر عرض داشت. در داخل آن، مرد قدبلندی (در حدود دو متر)، که قبلاً مومیایی شده بود در آنجا خوابانده بودند. محل یخیه‌هایی که روی شکم آن شخص پس از خالی کردن محتویات شکم و سینه زده شده خوب معلوم است. دندانهای شخص کاملاً سالم مانده. در زمانهای قدیم یک بار در این قبر دستبرد انجام گرفته و احتمالاً اشیاء قیمتی مانند طلا و جواهرات را که در آن قبر وجود داشته برده بودند. پس قالی ما مورد توجه دستبرد زندگان واقع نشده.

نقش قالی‌ها شباهت فوق‌العاده به نقش چادرش‌های قاسم‌آبادی که امروز در قاسم‌آباد گیلان بافته می‌شود، دارد. این نقوش عبارتند از اسب‌سوار، درخت، گوزن با شاخ‌های بلند، انسان و خصوصاً عده‌ای زن که تاج بر سر دارند. تمام این نقوش امروز روی چادرش‌های ابریشمی قاسم‌آباد دیده میشود و نشان میدهد چگونه نقوش در طی قرون به‌زندگی و وجود خود ادامه میدهند.

اکنون میتوانیم از خود سؤال کنیم اگر در ۲۵۰۰ سال پیش در ایران قالی بافته میشد قطعاً فن قالی‌بافی در زمان هخامنشی، اشکانیان، ساسانیان و در دوران اسلامی نیز ادامه یافته بود، در حالیکه قالیهایی که امروز در موزه‌های ما و موزه‌های

راست: در قرن سوم و چهارم هجری، هنوز پارچه‌های زربفت ایران طبق اصول و سنن هنر ساسانی بافته می‌شد. نقش این زری دوحیوان فرضی را نشان می‌دهد که در فردوس، برگهای درخت جاویدان را که در کنار آب حیات روئیده می‌خورند. در حدود ۱۴۰۰ سال پیش مسافران اروپایی این پارچه زربفت را در ضمن مسافرت بایران بدست آورده و باقیمانده‌های صلیب مقدس را در آن پیچیده، همراه خود به کشور فرانسه برده و به کلیسای شهر نانسی در فرانسه هدیه کرده‌اند و امروز در همان کلیسا محفوظ است

چپ: در حدود ۱۴۰۰ سال قبل این پارچه زربفت که یادگار هنر هخامنشی روی آن دیده می‌شود از ایران خریده شده و برای پوشانیدن روی قبر یکی از مقدسین کلیسای شهر « سانس » در فرانسه بکار برده شده و امروز در همان کلیسا محفوظ می‌باشد. نظائر این نقش هنوز روی چادرش‌های قاسم‌آباد و روی گلیم‌های بافته شده در نقاط مختلف ایران دیده می‌شود

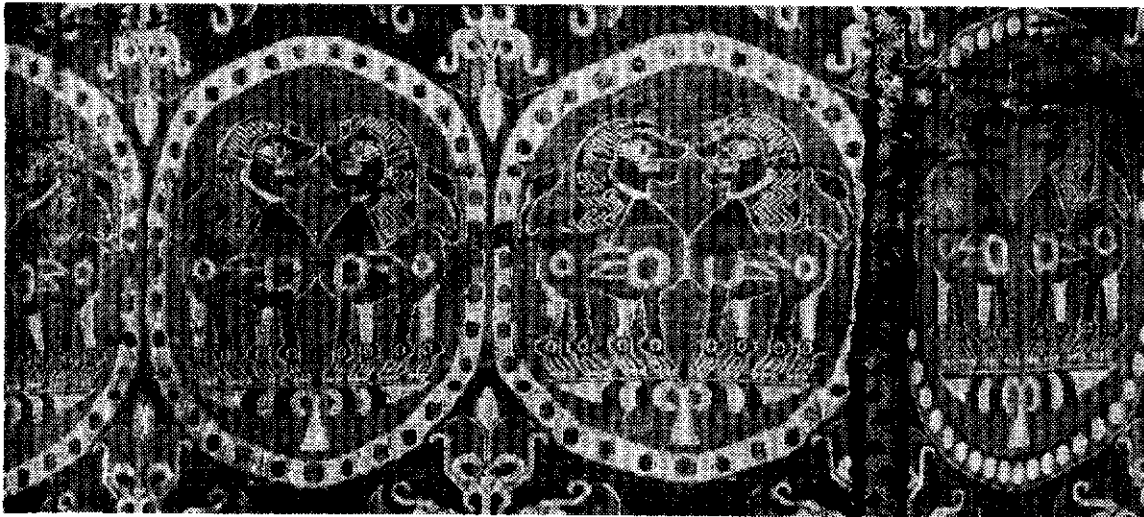

اگر از قرن هفتم کمی بالاتر برویم خواهیم دید که در قرن دوم و سوم هجری، ایالات خراسان، اصفهان و آذربایجان، هر سال تعدادی قالیهای اعلا بصورت مالیات به دربار خلفای عباسی می‌فرستاده‌اند و صورت ریز این مالیات‌ها در کتب اوایل اسلام داده شده.

باز در قرن سوم و بالاتر، به قالی معروفی که با آن کاخ

خارجی دیده می‌شوند هیچکدام از قرن ۱۰ میلادی قدیمی‌تر نیستند.

ولی ما میدانیم که قبل از این تاریخ نیز در ایران قالی وجود داشته. مثلاً در صفحات مصور متعلق به قرن هفتم و هشتم هجری، قالیهای بسیار زیبایی دیده می‌شوند که روی زمین گسترده شده‌اند.

پارچه زربفت، کار ایران
از روی سبک پارچه بافی
در عهد ساسانیان بافته شده
و یک حیوان فرضی شبیه
سیرغ را نشان میدهد.
این پارچه در حدود ۱۳۰۰
سال پیش، از ایران به
واتیکان رفته و هنوز
در همان محل محفوظ
میباشد. زمینه‌ی آن
ابریشمنش، نقوش
با رنگهای قرمز و سبز
و بنفش

پارچه زربفت، کار بیزانس، به تقلید از روی پارچه‌های عهد ساسانی
بافته شده و امروز در موزه واتیکان محفوظ است (قرن سوم هجری)

از آن قدیمیتر اطلاعی است که ما از زری‌های ایران داریم،
و آن نقوش برجسته‌ی طاق‌بستان است که شاه را با لباس‌های
زربفت وزینا، در دامنه‌ی کوه نشان میدهد، این نقوش متعلق
به عهد ساسانی است.

بعلاوه از دوره‌ی ساسانیان در کلیساها و موزه‌های خارج

تیسفون را فرش میکرد برمی‌خوریم. از دوران ساسانی قدیم،
دوران هخامنشی است و اینجا این مطلب را از قول آقای اکبر
تجویدی نقل میکنم که در یکی از کتب یونانی از مورخان قدیم
که بزبان فرانسه ترجمه شده حکایت میکرده که یکی از
فرستاده‌گان یونان برای ملاقات یکی از امرای دربار شاهنشاهان
هخامنشی آمده بود و در باغی از او پذیرایی شد و امیر از فرستاده
یونانی خواهش کرد که روی قالی که در زیر درخت گسترده
شده بود بنشیند و به صحبت خود ادامه دهد.

باین طریق برای ما اطمینان حاصل میشود که در تمام
ادوار تاریخ ایران، فن قالی‌بافی ادامه داشته و خیلی جای
تأسف است که تمام این قالیها از میان رفته است.

راجع به زری‌بافی ایران نیز مانند قالی از دوران خیلی
قدیم اطلاع زیاد در دست نیست ولی شواهد زیاد موجود است.
فن زری‌بافی در عهد صفویه به منتهای کمال خود رسیده است
و امروز اگر کسی به کارگاه‌های زری‌بافی هنرهای زیبای کشور
مراجعه کند، با دیدن دستگاه‌های زری‌بافی آن کارگاه‌ها که
نمونه‌ای از دستگاه‌های قدیم است توجه خواهد کرد تا چه حد
فن زری‌بافی در عهد صفوی تکمیل شده بود.

قدیم‌ترین زری از دوران صفوی، زری‌هایی است که
چندین سال پیش در نزدیکی آرامگاه بی‌بی‌شهربانو در قبر یکی
از بزرگان عهد سلجوقی پیدا شد و امروز قطعات مختلف آن
در موزه‌های مختلف دنیا پخش شده است.

باز از آن قدیمتر اطلاعی است که نویسندگان قرون ۳ و ۲
هجری به ما میدهند و آن اینست که ایالات خوزستان، گیلان،
استراباد، طبرستان و خراسان هر کدام سالانه مقدار زیادی
پارچه‌های ابریشمی و زری به صورت مالیات به دربار خلفای
عباسی می‌فرستادند. این اطلاعات را پروفیسور پوپ جمع‌آوری
کرده و در جلد دوم کتاب هنر ایران چاپ کرده است.

پارچه زربفت، بافته شده در دوره‌ی سلجوقی در ایران نقش روی این پارچه، شاهنشاهان ایران را در کنار درخت جاویدان و آب‌حیات نشان می‌دهد. با اینکه در عهد سلجوقیان بافته شده، هنوز اسب سواران، کلاه شاهنشاهان ساسانی را بر سر دارند. آب‌حیات از کنار درخت جاویدان بصورت چشمه‌ای سرازیر است (مجموعه شخصی)

از ایران، نمونه‌های متعدد زری موجود است. زیرا زری‌های دوره ساسانیان بقدری مورد توجه بود، که از تمام نقاط دنیا خواستاران بودند و وقتی کسی بایران مسافرت میکرد، بهترین هدیه‌ای که میتوانست بهمیهن خود ببرد يك قطعه زری بود و باین طریق مثلاً باقی مانده‌های صلیب مسیح را صلیبیون در زریهای ایرانی میسجیدند وبهمراه خود باروپا می‌بردند. زری‌هایی که در این مقاله نشان داده شده از آن قبیل میباشد. بدون شك بافتن زری، مانند قالی و گلیم از زمان هخامنشی‌ها در ایران مرسوم بوده زیرا در بسیاری از نقوش برجسته تخت جمشید، شوش و حتی بازار گاد، نقوشی در حاشیه‌های لباس شاهنشاهان و درباریان به چشم میخورد که حاکی از این است که لباس آنها از پارچه‌های زربفت بوده، بعلاوه در حاشیه‌ی لباده و حاشیه آستین‌ها و یقه‌ی لباس، قطعاتی از طلای ناب بشکل شیر، مرغ، ستاره با گل پنج‌پر و یا نقوش هندسی مانند مثلث و غیره میدوخته‌اند و بسیاری از این قطعات طلا، امروزه در موزه ایران باستان و موزه‌های دیگر دنیا موجود است که متعلق به عهد هخامنشی میباشد.

در موزه‌ی کاخ کرملین در مسکو، چند قطعه لباس از زری ایران به چشم میخورد که در زمان صفویه در ایران بافته شده و به مسکو فرستاده شده. این زری‌ها برای لباس تزارها و درباریان مسکو یا برای کشیشان و روحانیان بکار رفته شده است. بهمین طریق در موزه‌ی ارمیتاژ در لنینگراد، قطعاتی از زریهای عهد ساسانی و صفوی موجود است. در موزه‌ی استکهلم نیز لباده‌ای از عهد صفویه موجود است که معلوم نیست بچه طریق به آن محل رفته. بنابراین ملاحظه میشود که اگر ایرانیان در فن هنرهای تجسمی مانند مجسمه‌سازی و نقاشی از روی طبیعت علاقه‌ی زیاد نشان نداده‌اند، ولی در فنون تزئینی، مانند قالی‌بافی، زری‌بافی و غیره استادان ماهری بوده‌اند و هنوز هم در حال حاضر در کشور ما هنرهای تزئینی بیش از هنرهای تجسمی مورد علاقه‌ی هنرمندان و مردم میباشد.

پارچه زربفت، موزه‌ی شهر لیون در فرانسه. خسرو پرویز در میدان جنگ روی تخت نشسته، دست بر روی شمشیر خود گذاشته و منظره جنگ بین ایرانیان و مردم حبشه را تماشا می‌کند. این پارچه در اوایل دوران اسلامی بافته شده است